

कृषि जैविक विविधता संरक्षण तथा सदुपयोगको लागि व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक

कृषि जैविक विविधता संरक्षण तथा सदुपयोग ऐन

प्रस्तावना:

जैविक विविधताको अभिन्न अङ्गका रूपमा रहेको कृषि जैविक विविधता खाद्य तथा पोषण सुरक्षा, गरीबी निवारण, पर्यावरणीय सन्तुलन र दिगो विकासको प्रमुख आधार रही आएको छ । कृषि जैविक विविधता र सम्बन्धित परम्परागत ज्ञान संरक्षण, सम्बर्द्धन एवं विकासमा कृषकको अहम् योगदान रहँदै आएको र नेपाल कृषि जैविक विविधतामा धनी भए पनि प्रमुख खाद्यान्न बालीहरूको विकासमा आनुवंशिक पदार्थमा देखिएको परनिर्भरताका साथै खाद्य र कृषिका लागि आवश्यक स्थानीय आनुवंशिक पदार्थ र स्रोत तथा सम्बन्धित परम्परागत ज्ञान क्रमशः लोप हुँदै गएकाले तिनको पहिचान, संरक्षण, सम्बर्द्धन, विकास र दिगो उपयोग गर्नु बाञ्छनीय देखिएको । साथै अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा नेपाल जैविक विविधता महासन्धि, जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासन्धि, खाद्य र कृषिका लागि वानस्पतिक आनुवंशिक स्रोत सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि जस्ता अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौताहरूको पक्ष राष्ट्र भएको वास्तकितालाई दृष्टिगत गरी कृषि जैविक विविधताको पहिचान, संरक्षण, सम्बर्द्धन, विकास र दिगो उपयोग गर्ने उद्देश्यले कृषि जैविक विविधता नीति (प्रथम संशोधन), २०७१ को धारा ७.१ अनुरूप व्यवस्थापिका संसदले यो ऐन तर्जुमा गरी लागू गरेको छ ।

परिच्छेद – १

प्रारम्भिक

१. संक्षिप्त नाम र प्रारम्भ: (क) यस ऐनको संक्षिप्त नाम “कृषि जैविक विविधता ऐन, २०७२” रहेको छ ।

(ख) यो ऐन तुरुन्त प्रारम्भ हुनेछ ।

२. परिभाषा: विषय वा प्रसङ्गले अर्को अर्थ नलागेमा यो ऐनको प्रयोजनका लागि –

(क) ‘आनुवंशिक पदार्थ’ भन्नाले घरपालुवा तथा जंगली पशुपंक्षी, जीवजन्तु, वनस्पति, सूक्ष्म जीवाणु, विषाणु वा अन्य उत्पत्तिका वंशाणुगत गुण रहेको पूर्ण वा आंशिक भाग वा सोको क्रियात्मक एकाइ लाई सम्झनु पर्दछ ।

(ख) ‘कृषि आनुवंशिक स्रोत’ भन्नाले खाद्य र कृषिका लागि वास्तविक र सम्भावित महत्वका आनुवंशिक पदार्थ सम्झनुपर्छ । सो शब्दले मानव आनुवंशिक स्रोतलाई जनाउने छैन ।

(ग) ‘स्वस्थानीय संरक्षण’ भन्नाले आनुवंशिक स्रोतको मौलिक तथा प्राकृतिक वासस्थानमा गरिने संरक्षणलाई सम्झनु पर्दछ ।

(घ) ‘परस्थानीय संरक्षण’ भन्नाले आनुवंशिक स्रोतको मौलिक एवं प्राकृतिक वासस्थानभन्दा बाहिर गरिने संरक्षणलाई सम्झनु पर्दछ ।

(ङ) ‘खेतीस्थलीय संरक्षण’ भन्नाले कृषकहरूको खेतबारीमा नै कृषि जैविक विविधता संरक्षण गर्ने कार्यलाई सम्झनु पर्दछ ।

(च) 'कृषि जैविक विविधता' भन्नाले खाद्य तथा कृषिसम्बन्धी सम्पूर्ण जीवजन्तु, वनस्पति तथा सूक्ष्म जीव/जीवाणुका प्रकार तथा तिनीहरूबीचको भिन्नता र अन्तरसम्बन्धलाई सम्झनु पर्दछ । सो शब्दले आनुवंशिक विविधता, प्रजातीय विविधता र पारिस्थितिकीय प्रणालीको विविधता समेतलाई जनाउँदछ ।

(छ) 'कृषि जैविक विविधता अभिलेख' भन्नाले कृषि जैविक विविधतासँग सम्बन्धित तथ्याङ्क, सूचना तथा ज्ञानसम्बन्धी अभिलेखलाई सम्झनु पर्दछ ।

(ज) 'बीउ' भन्नाले पैतृक गुण सहित नयाँ सन्तति उत्पादन गर्न सक्ने वनस्पति, जीवजन्तु वा पशुपंक्षीको जीवित भ्रुण, वीर्य, अण्डा वा अंगसमेतलाई सम्झनु पर्दछ ।

(झ) 'आनुवंशिक स्रोतमाथिको पहुँच' भन्नाले आनुवंशिक पदार्थ वा स्रोत वा परम्परागत ज्ञानको स्वामित्ववाट अन्य कसैले उपयोगका लागि संकलन, प्राप्ति वा ग्रहण गर्न पाउने गरी मिलाइएको प्रबन्धलाई सम्झनु पर्दछ ।

(ञ) 'कृषक' भन्नाले आनुवंशिक पदार्थ र स्रोत तथा परम्परागत ज्ञानको पहिचान, संरक्षण, सम्बर्धन, विकास र उपयोग गर्ने व्यक्ति वा तिनको समुदायलाई सम्झनु पर्दछ ।

(ट) 'वितरण' भन्नाले कृषक र सम्बन्धित सरोकारवालाबीच आनुवंशिक पदार्थ वा स्रोत वा परम्परागत ज्ञानको पहुँचबाट सृजित लाभको निष्पक्ष र समन्यायिक बाँडफाँडलाई सम्झनु पर्दछ ।

(ठ) 'परम्परागत ज्ञान' भन्नाले परापूर्वकालदेखि आनुवंशिक पदार्थ वा स्रोतको पहिचान, संरक्षण, सम्बर्धन, विकास र उपयोगबारे कृषकमा निहित ज्ञान, सीप, खोज, प्रविधि वा अभ्यासलाई सम्झनु पर्दछ ।

(ड) 'लाभको बाँडफाँड' भन्नाले आनुवंशिक पदार्थ वा स्रोत वा परम्परागत ज्ञानको पहुँचबाट सिर्जित मौद्रिक वा गैर मौद्रिक फाइदाको पहुँच दिने र लिनेबीच भएको सम्झौता बमोजिम हुने बाँडफाँडलाई सम्झनु पर्दछ ।

(ढ) 'बहुपक्षीय पहुँच' भन्नाले खाद्य तथा कृषिका लागि वानस्पतिक आनुवंशिक स्रोत सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिले व्यवस्था गरे अनुरूप खाद्य, कृषि तथा मानव कल्याण र हितका निमित्त सदुपयोग गर्ने उद्देश्यले कृषि तथा खाद्य सुरक्षाका क्षेत्रमा कार्यरत राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय संघसंस्था तथा निकायले पहुँच र उपयोग गर्नसक्ने गरी मिलाइएको वानस्पतिक आनुवंशिक स्रोतको पहुँच सम्झनु पर्दछ ।

(ण) 'केन्द्र' भन्नाले नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद् अन्तरगतको राष्ट्रिय कृषि आनुवंशिक स्रोत केन्द्र सम्झनु पर्दछ । अर्थात् यसै ऐनको परिच्छेद-४, दफा-१७ र उपदफा-१ बमोजिम गठित संस्थालाई सम्झनु पर्दछ ।

(त) 'समिति' भन्नाले परिच्छेद-४, दफा-१९ र उपदफा-२ बमोजिम गठित 'राष्ट्रिय कृषि जैविक विविधता संरक्षण समितिलाई सम्झनु पर्दछ ।

(थ) 'तोकिएको वा तोकिए बमोजिमको' भन्नाले यस ऐन अन्तर्गत बनेको नियम, विनियम वा निर्देशिकामा तोकिएको वा तोकिए बमोजिमको सम्झनु पर्दछ ।

परिच्छेद्-२

कृषि आनुवंशिक स्रोत तथा आनुवंशिक पदार्थको स्वामित्व

३. कृषि आनुवंशिक स्रोत तथा पदार्थ माथिको सार्वभौमिकता: नेपालका स्थानीय वा विकसित कृषि आनुवंशिक स्रोत तथा आनुवंशिक पदार्थमा नेपाल राज्यको सार्वभौम अधिकार हुनेछ ।
४. कृषि आनुवंशिक स्रोत तथा आनुवंशिक पदार्थमा स्वामित्व: नेपालका कृषि आनुवंशिक स्रोत तथा पदार्थको स्वामित्व देहाय बमोजिम निहित हुनेछ :
- (क) कुनै व्यक्ति वा संस्थाको स्वामित्व वा उपभोगमा रहेका घर, जग्गा, वन तथा जलस्रोतमा रहेका आनुवंशिक स्रोत तथा आनुवंशिक पदार्थको हकमा सम्बन्धित व्यक्ति वा संस्थामा,
- (ख) एकभन्दा बढी व्यक्ति वा संस्थाको स्वामित्व वा उपभोगमा रहेको घर, जग्गा, वन तथा जलस्रोत रहेका आनुवंशिक स्रोत तथा आनुवंशिक पदार्थको हकमा स्थानीय समुदायमा,
- (ग) खण्ड (क) र (ख) मा उल्लेख भएदेखि बाहेकका आनुवंशिक स्रोत तथा आनुवंशिक पदार्थको हकमा नेपाल सरकारमा ।
५. बहुपक्षीय प्रणाली अंगीकार गरिने: नेपाल पक्ष राष्ट्र भएको खाद्य तथा कृषिका लागि वानस्पतिक आनुवंशिक स्रोत सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि अन्तरगतको बहुपक्षीय प्रणाली अंगीकार गरिने छ ।
६. बौद्धिक सम्पतिको अधिकारमाथि बन्देज: यो ऐन बमोजिम बहुपक्षीय प्रणालीबाट पहुँच पाएका आनुवंशिक स्रोत वा पदार्थबाट सिर्जित नयाँ आविष्कारमा बाहेक मूल स्रोत वा पदार्थमा कुनै व्यक्ति वा संस्थाले बौद्धिक सम्पति अधिकार दावी वा दर्ता गर्न पाउने छैन ।

परिच्छेद्-३

आनुवंशिक स्रोत तथा आनुवंशिक पदार्थमा पहुँच तथा सदुपयोग/ उपयोग

७. अनुमति नलिई कृषि आनुवंशिक स्रोत वा पदार्थको आयात, निर्यात तथा उपयोग गर्न नहुने: यस ऐन बमोजिम केन्द्रबाट अनुमति नलिई कसैले पनि कृषि आनुवंशिक स्रोत वा पदार्थको आयात तथा निर्यात गर्न हुँदैन । तर नेपाल राज्यभित्र आनुवंशिक स्रोत वा पदार्थको आदान प्रदान गर्न यस ऐन बमोजिम स्वीकृति तथा अनुमति लिनुपर्ने छैन ।
८. आनुवंशिक स्रोत प्राप्तिका लागि निवेदन दिनुपर्ने: (क) कुनै पनि आनुवंशिक स्रोत वा पदार्थ प्राप्त गर्न चाहने व्यक्ति वा संस्थाले देहाय बमोजिमको कुराहरू खुलाई तोकिए बमोजिमको दस्तुर सहित तोकिए बमोजिमको ढाँचामा केन्द्रमा निवेदन दिनु पर्नेछ ।
- (अ) निवेदकको पहिचान र सो सम्बन्धी विवरण,
- (आ) लिन चाहेको कृषि आनुवंशिक स्रोत वा पदार्थ एवम् सम्बन्धित अन्य सूचना तथा जानकारी
- (इ) अध्ययनको उद्देश्य,
- (ई) अध्ययन वा नमूना सङ्कलन गर्न खोजिएको कृषि आनुवंशिक स्रोत तथा आनुवंशिक पदार्थको हक, स्वामित्व र त्यस्तो स्रोतसँग सम्बन्धित स्थानीय समुदायको परम्परागत ज्ञान सम्बन्धी जानकारी,
- (उ) अनुसन्धानबाट आर्थिक एवं वैज्ञानिक दृष्टिले अपेक्षित परिणाम,
- (ऊ) गोप्य राख्नु पर्ने विषय भएमा त्यसको विवरण, र

(ए) केन्द्रले तोके बमोजिमको अन्य जानकारी ।

(ख) उपदफा (क) बमोजिम कृषि आनुवंशिक स्रोत वा पदार्थ आयात तथा निर्यात गर्न स्वीकृतिका लागि निवेदन परेपछि स्वीकृति माग गरिएको कृषि आनुवंशिक स्रोत वा पदार्थ पहुँचको बहुपक्षीय पद्धतिको वस्तु भएमा केन्द्र आफैँले स्वीकृति दिई प्रक्रियामा सहजीकरण गर्ने छ ।

(ग) उपदफा (क) बमोजिम कृषि आनुवंशिक स्रोत वा पदार्थ आयात तथा निर्यात गर्ने स्वीकृतिका लागि परेको निवेदन उपदफा (ख) बमोजिमको नभएमा सोको अध्ययन तथा छानबिन गरी रायसुझाव पेश गर्नका लागि राष्ट्रिय कृषि जैविक विविधता संरक्षण समितिले ३ सदस्यीय समिति गठन गर्ने छ । उक्त ३ सदस्यीय समितिमा बीउ बिजन गुणस्तर नियन्त्रण केन्द्र, राष्ट्रिय प्लान्ट क्वारेन्टाइन र राष्ट्रिय कृषि आनुवंशिक स्रोत केन्द्रबाट एक एक जना सदस्य रहने छन् ।

(घ) उपदफा (क) बमोजिम पर्न आएको निवेदनमाथि उपदफा (ग) बमोजिम गठित समितिले आवश्यक जाँचबुझ गरी निवेदकलाई कृषि आनुवंशिक स्रोत वा आनुवंशिक पदार्थ प्राप्त/ हासिल गर्ने अनुमति दिन सक्ने छ । आवश्यक परेमा निर्णयार्थ राष्ट्रिय कृषि जैविक विविधता संरक्षण समितिमा पेश गर्ने छ र समितिको निर्णय अन्तिम हुने छ ।

(ङ) उपदफा (ग) बमोजिम केन्द्रले दिएको स्वीकृति र सिफारिस अनुसार सम्बन्धित निकायले निवेदकलाई कृषि आनुवंशिक स्रोत वा पदार्थ उपलब्ध गराउनु र सो प्रक्रिया वा निकासी पैठारीमा सहयोग गर्नुपर्ने छ ।

(च) कुनै व्यक्ति वा संस्थाले कृषि आनुवंशिक स्रोत तथा पदार्थ बाहिरबाट आयात गर्नु परेमा केन्द्रलाई जानकारी गराई नियम अनुसार आयात गर्न सक्ने छन् ।

९. **इजाजतपत्र दिने:** दफा ७ बमोजिम केन्द्रले निर्णय गरेपछि प्रस्तावकलाई आवश्यक विवरण खुल्ने गरी इजाजतपत्र दिइने छ र सोको जानकारी केन्द्रको आधिकारिक तथ्याङ्कमा समावेश गर्ने छ ।

१०. **स्तरीय सामग्री स्थानान्तरण सम्झौता (एसएमटीए) गर्नुपर्ने:** कुनै पनि आनुवंशिक स्रोत वा पदार्थ प्राप्त गर्न चाहने व्यक्ति वा संस्थाले कुनै पनि स्रोत वा पदार्थ लिनुपूर्व सार्वजनिक स्वामित्वमा रहेका स्रोत तथा पदार्थहरूको हकमा केन्द्रसँग र अन्य हकमा सम्बन्धित व्यक्ति, संस्था वा स्वामित्ववालासँग खाद्य तथा कृषिका लागि वानस्पतिक आनुवंशिक स्रोत सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिको संस्थापन पक्षले तयार गरे बमोजिमको स्तरीय एसएमटीए गर्नुपर्ने छ । केन्द्र वा अन्य जोसँग सम्झौता भएको भए पनि सोको एकप्रति अभिलेखका लागि केन्द्रमा जम्मा गर्नुपर्ने छ र केन्द्रले सोको अद्यावधिक अभिलेख राख्नुपर्ने छ ।

११. **आनुवंशिक स्रोत तथा वस्तु आयात निर्यातको दर्ता तथा अभिलेख:** विदेशबाट नेपाल आयात र नेपालबाट विदेश निर्यात गरिएका वा गरिने आनुवंशिक स्रोत वा पदार्थहरू दर्ता गरी आवश्यक तथ्याङ्क सहितको विवरणको अभिलेख केन्द्रले राख्ने व्यवस्था मिलाउने छ ।

१२. **कृषि आनुवंशिक स्रोत संरक्षण संस्थाको दर्ता तथा अभिलेख:** (क) कृषि आनुवंशिक स्रोत संरक्षण, विकास तथा दिगो उपयोगको उद्देश्यले स्थापित सार्वजनिक, सामुदायिक, शैक्षिक, गैरसरकारी तथा निजी लगायत संस्था केन्द्रमा आवद्ध हुनुपर्ने छ ।

(ख) उपदफा (क) बमोजिम सम्बन्धित निकायमा दर्ता हुन आएका संस्थालाई केन्द्रले सहकार्य गर्ने छ ।

(ग) उपदफा (क) बमोजिम दर्ता भएका संस्थामा रहेका कृषि आनुवंशिक स्रोत तथा पदार्थ, तिनको संरक्षणको अवस्था, विकास तथा दिगो उपयोगसम्बन्धी कार्यक्रमको विवरण केन्द्रलाई दिनुपर्ने छ ।

(घ) केन्द्रले उपदफा (क) बमोजिम दर्ता भएका संस्थाको क्षमता विकासमा सहयोगका साथै नियमित अनुगमन गरी आनुवंशिक स्रोत संरक्षण, विकास र दिगो उपयोगमा त्यसरी स्थापित संस्थाहरूसँग सहकार्य र साझेदारी विकास गर्ने छ ।

१३. **यो ऐन प्रारम्भ हुनु अधिका पहुँच, उपयोग, आयात तथा निर्यातको नियमन:** (क) यो ऐन प्रारम्भ हुनु अधि परस्थानीय वा विविध रूप र प्रयोजनको लागि नेपाल बाहिर रहेका कृषि आनुवंशिक स्रोत तथा आनुवंशिक पदार्थमा पहुँच र तिनको उपयोगबाट विकास गरिएका स्रोत तथा पदार्थहरूको अभिलेख सम्बन्धित निकाय वा पक्षबाट झिकाउने काम केन्द्रले गर्ने छ र तिनको सुरक्षण नमुना केन्द्र अन्तर्गतको दीर्घकालीन तथा अल्पकालीन संरक्षण कक्षमा राख्नुपर्ने छ ।

(ख) यो ऐन प्रारम्भ हुनु अधि अनुमति लिई वा नलिई नेपालभित्र वा बाहिर कुनै व्यक्ति वा संस्थाले आनुवंशिक स्रोत तथा आनुवंशिक पदार्थमा पहुँच, तिनको उपयोग तथा निर्यात गरेको रहेछ भने त्यसको बिबरण राष्ट्रिय कृषि आनुवंशिक स्रोत केन्द्रमा उपलब्ध गराउनु पर्ने छ ।

१४. **समन्वय तथा सहकार्य:** अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा संरक्षित नेपालका कृषि आनुवंशिक पदार्थ र स्रोतहरूको स्वस्थानीय संरक्षण, पुनर्स्थापना (Restoration), अनुसन्धान र विकास कार्यहरूको प्रवर्द्धनका लागि राष्ट्रिय कृषि आनुवंशिक स्रोत केन्द्र, वीर्य बैंक, सामुदायिक बीउ बैंक, फिल्ड जिन बैंक, बीउ बगैँचा तथा अन्य अनुसन्धानका निकायहरूसँग सहकार्य गरिनेछ ।

१५. **लाभको बाँडफाँड तथा वितरण:** यो ऐन अन्तर्गतको आनुवंशिक स्रोत तथा पदार्थ उपलब्ध गराएबापत् वा पहुँचसम्बन्धी बहुपक्षीय पद्धतिमा आबद्ध भएबापत् प्राप्त हुने लाभलाई स्रोतको संरक्षण र दिगो विकासका कार्यमा स्थानीय समुदायलाई सहभागी गराउने कार्यक्रमहरूलाई प्राथमिकता दिई उपयोग गर्नुपर्ने छ । सो क्रममा कृषकको योगदानलाई मध्यनजर गरी तिनको क्षमता अभिवृद्धिमा जोड दिनुपर्ने छ ।

१६. **क्षतिपूर्ति भराइने:** आनुवंशिक पदार्थ र स्रोतको चोरी (Biopiracy) वा बीउ बिजनको गैरकानुनी बिक्री बितरण र प्रयोग वा परम्परागत ज्ञानको दुरुपयोगका कारण कृषकलाई कुनै हानी नोक्सानी भएमा कानूनी रूपमा पीडकबाट क्षतिपूर्ति भराइदिने व्यवस्था मिलाइनेछ ।

परिच्छेद-४

राष्ट्रिय कृषि आनुवंशिक स्रोत केन्द्र र राष्ट्रिय कृषि जैविक विविधता संरक्षण समिति

१७. **राष्ट्रिय कृषि आनुवंशिक स्रोत केन्द्र:** (क) नेपाल राज्यभित्र रहेका कृषि वानस्पतिक आनुवंशिक स्रोतहरूको सङ्कलन, संरक्षण, वैज्ञानिक परीक्षण तथा विश्लेषण र दीर्घकालिन संरक्षणको प्रबन्धका लागि राष्ट्रियस्तरमा एउटा कृषि आनुवंशिक स्रोत केन्द्र रहने छ ।

(ख) उपदफा (क) मा लेखिए बमोजिमको नीति, योजना, कार्यक्रम बनाउन अध्ययन अनुसन्धानको माध्यमबाट बैज्ञानिक तथाङ्कको सङ्कलन एवं विश्लेषण गरी केन्द्रलाई अद्यावधिक एवं व्यवसायमूलक बनाइनेछ ।

(ग) आनुवंशिक स्रोत, आनुवंशिक पदार्थ तथा सो को उपयोग संबन्धी परम्परागत ज्ञानमा पहुँच, तथा उपयोगको वारेमा जनचेतना जगाउने तथा सूचना आदानप्रदान र अवलोकन कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।

(घ) यस दफा बमोजिमको काम, कर्तव्य र अधिकारको प्रयोग गर्ने क्रममा केन्द्रले विदेशी सरकार तथा अन्तर्राष्ट्रिय सङ्घ संस्थासँग सम्पर्क निकायको रूपमा काम गर्न सक्नेछ ।

(ङ) यो ऐन जारी हुनुपूर्व स्थापना भई सञ्चालनमा रहेको राष्ट्रिय कृषि आनुवंशिक स्रोत केन्द्र (जिन बैंक) यसै ऐन बमोजिम स्थापना भएको मानिने छ ।

१८. **केन्द्रका काम, कर्तव्य र अधिकार:** केन्द्रका काम, कर्तव्य र अधिकार देहाय बमोजिम हुने छन्:

(क) कृषि आनुवंशिक स्रोतहरूको सङ्कलन, चरित्र चित्रण, संरक्षण, वैज्ञानिक परीक्षण तथा विश्लेषण र दीर्घकालिन संरक्षण गर्ने,

(ख) आनुवंशिक स्रोत एवम् पदार्थको संरक्षण, सम्बर्द्धन र दिगो उपयोग सम्बन्धमा आवश्यक योजना तथा कार्यक्रमको प्रस्ताव समितिमा पेश गर्ने,

(ग) आनुवंशिक स्रोत तथा पदार्थको उपयोग तथा पहुँचको प्रबन्ध सम्बन्धमा आवश्यक नीति तयार गरी समितिमा पेश गर्ने,

(घ) नेपालबाट बाहिर लिएका आनुवंशिक स्रोत एवम् पदार्थहरूको संरक्षण र तिनमाथि नेपालको स्वामित्व कायम गराउने व्यवस्था गर्ने,

(ङ) नेपालका कृषि आनुवंशिक स्रोत एवम् पदार्थहरूको राष्ट्रियस्तरमा दीर्घकालिन संरक्षणको व्यवस्था मिलाउनका साथै जोखिम व्यवस्थापन गर्न समितिले तोकेका आनुवंशिक स्रोत एवम् पदार्थहरूलाई बहुपक्षीय पद्धति अन्तर्गतका अन्तर्राष्ट्रिय जीन बैंकहरूमा सुरक्षित प्रतिलिपी तथा सुरक्षा बाकसमा राख्ने व्यवस्था गर्ने,

(च) सामुदायिक बीउ बैंकहरूसंग सम्बन्धन गरी त्यहाँ रहेका कृषि आनुवंशिक स्रोतहरूको सुरक्षित प्रतिलिपी केन्द्रमा राख्ने व्यवस्था मिलाउने,

(छ) वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम र बहुवर्षे योजना तथा परियोजना तर्जुमा गरी स्वीकृतिका लागि समितिमा पेश गर्ने,

(ज) केन्द्रका दैनिक गतिविधिहरू सञ्चालन गर्ने,

(झ) केन्द्रले गरेका काम कारबाहीहरूको वार्षिक प्रतिवेदन तयार गरी नेपाल सरकारमा पेश गर्नका लागि समितिमा पेश गर्ने,

(ञ) अन्य आवश्यक काम गर्ने ।

१९. **राष्ट्रिय कृषि जैविक विविधता संरक्षण समिति:** (क) आनुवंशिक स्रोत संरक्षण, विकास तथा उपयोग सम्बन्धमा नियमन गर्नका लागि दफा १७ बमोजिम स्थापित केन्द्रको तालुक निकायका रुपमा देहाय बमोजिमको एउटा राष्ट्रिय कृषि जैविक विविधता संरक्षण समिति गठन हुनेछ ।

(ख) यो ऐन जारी हुनुपूर्व स्थापना भई सञ्चालनमा रहेको राष्ट्रिय कृषि जैविक विविधता संरक्षण समिति यसै ऐन बमोजिम स्थापना भएको मानिने छ ।

(ग) उक्त बमोजिम ऐनको कार्यान्वयन, समन्वय, र अनुगमनका लागि राष्ट्रिय स्तरमा राष्ट्रिय कृषि जैविक विविधता संरक्षण समिति रहने छ । समितिको गठन देहाय बमोजिम हुने छ:

सचिव, कृषि विकास मन्त्रालय	अध्यक्ष
सह-सचिव (कृषि), राष्ट्रिय योजना आयोग	सदस्य
सह-सचिव, (वातावरण), वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय	सदस्य
सह-सचिव, (वातावरण), विज्ञान, प्रविधि तथा वातावरण मन्त्रालय	सदस्य
सह-सचिव, (वातावरण), उद्योग मन्त्रालय	सदस्य
सह-सचिव, (वातावरण), संघीय मामला तथा स्थानिय विकास मन्त्रालय	सदस्य
कार्यकारी निर्देशक, नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद	सदस्य
महानिर्देशक, कृषि विभाग	सदस्य
महानिर्देशक, पशु सेवा विभाग	सदस्य
महानिर्देशक, खाद्य प्रविधि तथा गुण नियन्त्रण विभाग	सदस्य
महानिर्देशक, वनस्पतिक विभाग, वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय	सदस्य

महानिर्देशक, वातावरण विभाग, विज्ञान, प्रविधि तथा वातावरण मन्त्रालय	सदस्य
प्रमुख, राष्ट्रिय कृषि आनुवंशिक स्रोत केन्द्र	सदस्य
विज्ञ प्रतिनिधि, कृषि तथा वन विश्वविद्यालय	सदस्य
विज्ञ प्रतिनिधि, कृषि तथा पशु विज्ञान अध्ययन संस्थान, त्रिभुवन विश्वविद्यालय	सदस्य
सदस्य-सचिव, राष्ट्रिय बीउविजन समिति	सदस्य
प्रतिनिधि, कृषि जैविक विविधता संरक्षणमा संलग्न गैरसरकारी संस्था*	सदस्य
प्रतिनिधि, कृषि जैविक विविधता संरक्षणमा संलग्न कृषक संस्था (महिला १/पुरुष १)	सदस्य
सह-सचिव, खाद्य सुरक्षा तथा वातावरण महाशाखा, कृषि विकास मन्त्रालय	सदस्यसचिव

(घ) पदेन सदस्य वाहेक उपदफा (१) बमोजिम गठित समितिका अन्य सदस्यहरूको पदावधि ३ वर्षको हुनेछ ।

(ङ) समितिको बैठक तथा निर्णय सम्बन्धी कार्यविधि तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

२०. **समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार:** समितिको काम, कर्तव्य तथा अधिकार देहाय बमोजिम हुनेछ:

- (क) आनुवंशिक स्रोत एवम् पदार्थहरूको संरक्षण, सम्बर्द्धन र दिगो उपयोग सम्बन्धमा आवश्यक नीति, योजना तथा कार्यक्रम बनाई कार्यान्वयन गर्ने गराउने,
- (ख) आनुवंशिक स्रोत तथा पदार्थको उपयोग तथा पहुँचको प्रबन्ध सम्बन्धमा आवश्यक नीति निर्देशन दिने,
- (ग) नेपालका आनुवंशिक स्रोत एवम् पदार्थहरूको दीर्घकालिन संरक्षण तथा सदुपयोगका लागि कार्यरत राष्ट्रिय कृषि आनुवंशिक स्रोत केन्द्रलाई आवश्यक सहयोग गरी अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा संरक्षित कृषि आनुवंशिक स्रोतहरूको पुनर्स्थापना गर्ने गराउने,
- (घ) खाद्य तथा कृषिका लागि वानस्पतिक आनुवंशिक स्रोत सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिको धारा-९ मा उल्लेख गरिएका कृषक हक अधिकारहरूको संरक्षण गर्ने गराउने,
- (ङ) नेपालमा पाइने कृषि आनुवंशिक स्रोत एवम् पदार्थहरूमध्ये कुनकुनलाई बहुपक्षीय पद्धतिमा राख्ने भन्ने निर्धारण गर्ने गराउने,
- (च) केन्द्रको वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम र बहुवर्षे योजना तथा परियोजना संचालनमा सहयोग गर्ने,
- (छ) केन्द्रका गतिविधिहरूको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने,
- (ज) केन्द्रले गर्नुपर्ने कामकारबाहीहरूका सम्बन्धमा आवश्यक निर्देशन दिने, र
- (झ) अन्य आवश्यक निर्णयहरू लिने ।

*मनोनयन समितिबाट गरिने ।

परिच्छेद-५

मुद्दाको अनुसन्धान तथा दण्ड सजाय

२१. **नेपाल सरकार वादी हुने:** यो ऐन बमोजिम कसूर ठहर्ने मुद्दा नेपाल सरकार वादी भई चलाईनेछ र यस्तो मुद्दा सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची-१ सरह मानिनेछ ।

२२. **मुद्दा हेर्ने अधिकारी:** (क) यो ऐन अन्तर्गत कसूर ठहर्ने मुद्दाको शुरु कारवाही र किनारा गर्ने अधिकार जिल्ला अदालतलाई हुनेछ ।

(ख) उपदफा (क) बमोजिम अदालतले मुद्दाको सुनुवाई गर्दा सम्बन्धित विषयका विशेषज्ञसंग आवश्यक परामर्श लिन सक्नेछ ।

२३. **कसूर र दण्ड सजाय:** (क) देहाय बमोजिमको कार्य गरेमा यस ऐन बमोजिम कसूर गरेको मानिनेछ:

(अ) केन्द्रलाई जानकारी नगराई आनुवंशिक स्रोत वा पदार्थ नेपालभित्र आयात गरेमा,

(आ) केन्द्रको इजाजत नलिई आनुवंशिक स्रोत वा आनुवंशिक पदार्थको निर्यात गरेमा,

(इ) खण्ड (क) र (ख) मा लेखिए बमोजिमको कसूर गर्न सहयोग गरेमा,

(ई) केन्द्रले दिएको इजाजतको दुरुपयोग गरेमा,

(उ) स्तरीय सामग्री स्थानान्तरण सम्झौता (एसएमटीए) वा केन्द्रसँग भएका करारका अन्य सर्तहरू उलंघन गरेमा,

(ऊ) केन्द्रको संलग्नता विना बैदेशिक संस्था वा व्यक्तिसंग मिलेर आनुवंशिक स्रोत तथा पदार्थ खोज तथा संकलन गरेमा,

(ए) आनुवंशिक स्रोत तथा पदार्थ संरक्षण कार्यमा संलग्न व्यक्ति वा संस्थाहरूलाई हानी नोक्सानी गरेमा, र

(ऐ) माथि (अ) देखि (ए) सम्मका खण्डहरूमा उल्लेख भए बाहेकका आनुवंशिक पदार्थ सम्बन्धि अन्य कसूर गरेमा ।

(ख) उपदफा (क) बमोजिमको कसूर गर्नेलाई कसूरको प्रकृति, मात्रा, गाम्भीर्यता, अभियुक्तको उमेर, आचरण र व्यवसाय समेतलाई विचार गरी मुद्दा हेर्ने अधिकारीले देहाय बमोजिमको सजाय गर्न सक्नेछ:

(अ) उपदफा (क) को खण्ड (अ) बमोजिमको कसूर गर्नेलाई पच्चीस हजारदेखि पचास हजार रूपैयाँसम्म जरिवाना,

(आ) उपदफा (क) को खण्ड (आ) बमोजिमको कसूर गर्नेलाई पचास हजार देखि एक लाख रूपैयाँसम्म जरिवाना वा ६ महिनादेखि एक वर्षसम्म कैद वा दुबै सजाय,

(इ) उपदफा (क) को खण्ड (इ) बमोजिमको कसूर गर्नेलाई मुख्य कसुरदार हुने सजायको आधा सजाय,

(ई) उपदफा (क) को खण्ड (ई) बमोजिमको कसूर गर्नेलाई दुई लाख रूपैयाँसम्म जरिवाना वा ६ महिनासम्म कैद वा दुबै सजाय,

(उ) उपदफा (क) को खण्ड (उ) बमोजिमको कसूर गर्नेलाई तीन लाख देखि चार लाख रूपैयाँसम्म जरिवाना वा १ वर्षदेखि दुईवर्षसम्म कैद वा दुबै सजाय,

(ऊ) उपदफा (क) को खण्ड (ऊ), (ए) र (ऐ) बमोजिमको कसूर गर्नेलाई बिगो हेरी बिगो भराई सो बाहेक पाँच लाख रूपैयाँसम्म जरिवाना वा १ वर्षदेखि दुई वर्षसम्म कैद वा दुबै सजाय,

परिच्छेद-६

विविध

२४. **राष्ट्रिय अभिलेख, तथ्याङ्क एवम् सूचना केन्द्रको व्यवस्था:** (क) कृषि आनुवंशिक स्रोतको संरक्षण, विकास तथा उपयोगसम्बन्धमा राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा भइरहेका गतिविधिहरु सम्बन्धी अभिलेख, तथ्याङ्क, सूचना एवम् जानकारी तयार गरी उपलब्ध गराउनका लागि केन्द्र अन्तर्गत राष्ट्रिय अभिलेख, तथ्याङ्क एवम् सूचना केन्द्र स्थापना हुने छ ।

(ख) केन्द्रले कृषि आनुवंशिक स्रोतका सम्बन्धमा प्रारम्भिक सूचना केन्द्रको कार्य गर्ने छ र आवश्यक सूचना तथा जानकारी सङ्कलन, भण्डारण, वर्गीकरण, विश्लेषण तथा सम्प्रेषण गर्ने छ ।

२५. **दर्ता तथा आबद्ध हुनुपर्ने:** (क) कृषि आनुवंशिक स्रोत तथा पदार्थ संरक्षणका लागि नेपालको विभिन्न स्तरमा गठित एवम् सञ्चालित स्रोत संरक्षण केन्द्रहरु यो ऐन जारी भएको मितिले छ महिनाभित्र केन्द्रमा दर्ता वा आबद्ध हुनुपर्ने वा जानकारी गराउनु पर्ने छ ।

(ख) कृषि जैविक विविधताको पहिचान, संरक्षण, सम्बर्द्धन र उपयोगका लागि गठित/सञ्चालित कृषक समूह/समितिहरुलाई दर्ता गरी कानुनी मान्यता दिने व्यवस्था गरिने छ ।

२६. **उपसमिति गठन गर्न सक्ने:** यो ऐन र यस ऐन अन्तर्गत बनेका नियम तथा निर्देशिका बमोजिम समितिले आफुलाई प्राप्त अधिकारको प्रयोग गरी निर्णय गर्नुपरेमा त्यस्तो विषयमा विस्तृत अध्ययन गरी प्रतिवेदन पेश गर्न त्यस्ता विषयसँग सम्बन्धित विशेषज्ञहरु रहेको उपसमिति गठन गर्न सक्नेछ ।

२७. **कृषि जैविक विविधता समिति गठन गर्न सकिने:** (क) नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी राष्ट्रिय, जिल्ला तथा स्थानीयस्तरमा जैविक विविधता समिति गठन गर्न सक्नेछ ।

(ख) उपदफा (क) बमोजिम गठित जैविक विविधता समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार सोही सूचनामा तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

२८. **प्रोत्साहन तथा पुरस्कार व्यवस्था:** कृषि जैविक विविधता संरक्षण र दिगो उपयोगमा उल्लेखनीय योगदान पुरयाउने कृषक, वैज्ञानिक, प्राविधिक, सरोकारवाला, समुदाय र संस्थालाई समितिले आवश्यक मापदण्ड तयार गरी प्रोत्साहन तथा पुरस्कृत गर्ने व्यवस्था गर्ने छ ।

२९. **सहयोग गर्नुपर्ने/लिनसक्ने:** (क) केन्द्रले गर्ने भनी तोकिएका कामकारबाहीहरुका सम्बन्धमा सरकारी, अर्धसरकारी तथा गैरसरकारी निकाय, र कानुनी तथा प्राकृतिक व्यक्तिहरूसँग सहयोग माग्न सक्ने छ ।

(ख) उपदफा (क) बमोजिम केन्द्रका कामकारबाहीका सिलसिलामा मागिएको सहयोग गर्ने जिम्मेवारी एवम् कर्तव्य प्लान्ट क्वारेन्टाइन कार्यालय, बीउबिजन गुणस्तर नियन्त्रण केन्द्र, भन्सार कार्यालय, नेपाल प्रहरी लगायत नेपाल सरकारका निकायहरु, अन्य निकाय तथा व्यक्तिहरुको हुने छ ।

३०. **यो ऐनमा लेखिएकोमा यसै बमोजिम हुने:** यो ऐनमा लेखिएजति कुरामा यसै ऐन बमोजिम हुनेछ र अन्य कुराको हकमा प्रचलित कानून बमोजिम हुनेछ ।

३१. **नियम बनाउने अधिकार:** यो ऐनको उद्देश्य पूरा गर्न नेपाल सरकारले आवश्यक नियमहरु बनाउन सक्नेछ ।